

RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS-ÖTESİNDE NÜFUZ MÜCADELESİ

Russia and Ottoman Empire's Power Struggle in Trans-Caucasia

Abdullah TEMİZKAN*

Özet

Biz bu makalede Kafkasya'da ve Gürcistan'da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran gibi üç büyük gücün nüfuz mücadelesini ele aldık. Bu mücadele sırasında maruz kaldıkları diplomatik ve askerî hareketlerle birlikte bu sürece nasıl dahil edildiklerini inceledik. Süreç Rusya'nın Gürcistan'ı himayesine almasıyla başlamış ve Dağıstanlıların Gürcistan'a akınlarıyla devam etmiştir. Rusya, Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan ve Dağıstan'a seferlerinden sonra bu saldırılara karşılık vermiş kati olarak Gürcistan'ı ilhak etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Dağıstan, Maver-i Kafkas, Lezgi, Çeçen, Osmanlı Devleti, Rusya, İran, Ağa Muhammed Han, Omar Han, Kral II. Irakli

Abstract

In this essay we dealt with the struggle of three great powers, Ottoman Empire, Russia and Iran, in Caucasasia and Georgia. During this struggle, together with the diplomatic and military operations. We examined how they were included in this process. The process started with the patronage of Russia over Georgia and continued with the raid of Dagestanians to Georgia. After the Aga Muhammed Khan's campaigns to Georgia and Dagestan, Russia answered to these attacks and invaded Georgia definitely.

Key Words: Georgia, Dagestan, Transcaucasia, Lesgian, Chechen, Ottoman Empire, Russia, Iran, Aga Muhammed Khan, Omar Khan, King II. Heraklius

Büyük Petro'nun sıcak denizlere inme politikasını siyasi bir vasiyet gibi algılayan ve ülkesini oryantal bir despot gibi yöneten¹ Çariçe Katerina 18. Yüzyılın ikinci yarısında bu politikayı uygulamaya koymuş ve büyük mesafeler almıştır. Kırım'ın ele geçirilmesinden sonra sıra Kafkasya'ya gelmiştir. Kafkasya'yı tamamen ele geçirme niyetinde olan Ruslar, bölgede ilk olarak Kuzey Kafkasyalılarla karşılaşmışlardır. Üstelik Kuzey Kafkasya halklarının çoğunluğunun Müslüman olması, Rusya'nın Kafkasya'da tutunmasının önüne kültürel ve dinî bir cephe daha açmaktadır. Rusya Kafkasya'da tutunabilmek için bu bölgede bir müttefike ihtiyaç hissetmiştir. Zira son derece sarp olan bu bölgenin sert mizaçlı, savaşçı halklarına hâkimiyetini savaşmadan kabul ettirmesi zor gözükmiştir. Tabii bir kale durumundaki Kafkasya'yı yine bir kaleyi alır gibi abluka altına almaktan başka bir çarenin olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır.² Bütün savaşçılıklarına rağmen siyasi bir birlik etrafında bir araya gelemeyen Kafkasyalıların bu durumu, Rusları, Kafkasya'yı ablukaya aldıktan sonra zamana yayarak bölgeyi tadrîcen ele geçirme yoluna itmiştir.³ Fakat böyle bir kuşatma çok uzun zaman, çok fazla emek, para ve kan akıtılmasını göze almak anlamına gelmektedir. Böylesine bir riski göze almak ve bu politikayı nesiller boyu devam ettirebilmek çok ciddi bir ihtisas ve politik gücü de gerektirmektedir.

*Yrd.Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Eric Edmund Kleist, *European or oriental? British Perceptions of Russia in the Nineteenth Century*, a dissertation, Presented in Partial fulfillment of requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the College of Arts and Sciences Georgia State University 2003.,s.81.

² Kadircan Kaflı, *Şimali Kafkasya*, İstanbul, 1942.,s.60.

³ E.P. Tolmachev, "Russia's Annexation of the Caucasus", *Russian Social Science Review*, Vol. 44, no.2, March-April 2003, pp. 4-8.

Projesi Prens Potyemkin tarafından hazırlanan ve Çariçe II. Katerina tarafından onaylanan bu abluka siyasetinin uygulamasında Rusların ilk yaptıkları şey, Kafkasya'yı nehir boylarını güzergâh olarak almak suretiyle müstahkem bir hat inşa ederek kuzeyden kuşatmayı başlatmak olmuştur.⁴ Kırım ve Taman'ın işgali ve Kazak müstahkem hattının inşası bu aşamanın olgunlaşma işaretleri olarak değerlendirilebilir. İşte tam da bu aşamada doğal müttefik arayışları gündeme gelmiştir. Dağların güney yamaçlarında Kartvel ırkının yaşadığı Gürcistan (Kahetya, Kartelina), İmeretiya, Mingrelia ve Guria bulunmaktaydı. Halkının büyük bir kısmı Hristiyan olan bu bölge, son zamanlara kadar Osmanlı Devleti ve İran'ın saldırılarına maruz kalmıştır.⁵ Bu ülkelerin aksine bu bölgeler İngiltere ve Fransa gibi güçlü ülkelerin gündemine girmemiştir.⁶ Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti tebaası olan Hristiyanların dahi hamisi olan Rusya, Gürcistan'ın da doğal olarak hamisi olmayı istemekte ve Kafkasya'da Hristiyan bir müttefik adayı bulmuş olmanın getireceği kolaylıkları hesap etmekteydi.

Esasen Hristiyanlık Gürcüler arasında dördüncü yüzyıldan beri yaşamaktaydı. Gürcü Krallığı on ikinci yüzyılda meşhur Kraliçe Tamara (1184–1212) zamanında en kudretli çağını yaşadı. Tamara Kafkasya'nın güneyinde ve hatta Doğu Anadolu'da otoritesini kurdu. Ancak on üç ve on dördüncü yüzyıllarda peş peşe tekrarlanan Moğol ve Tatar akınları, Gürcistan'a da ölüm ve yıkım getirmiştir. Bu akınlar sonucunda ülke prensliklere bölündümüştür. Dağlık bölgelerde bulunanlar kendi hallerine bırakıldıkları için zamanla tekrar paganlaştılar. Cengiz ve Timur'dan sonra Osmanlı ve İran hükümdarları bölgede etkin güç olarak ortaya çıktılar ve Gürcistan üzerinde baskı kurmaya başladılar.⁸ Bu baskılar karşısında Hristiyan olduğu için Rusya'yı kendine yakın bulan Gürcü krallarından Aleksandr 1587 yılında Rusya ile gizli bir anlaşma yaparak Moskova'nın himayesine girdi.⁹ Ancak bu tarihlerde gücünün doruğunda olan Osmanlılarla karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyen Rusya'nın herhangi bir müdahalesini görmüyoruz. Ruslar Gürcüleri dindâş olmaları nedeniyle doğal müttefik olarak görürken, Osmanlı Devleti de, sık sık İran'la aralarında el değiştiren Tiflis Krallığı İran, Mingrel ve Guria topraklarını ise Osmanlı mülkü olarak kabul ediyorlardı.¹⁰ Bu nedenle Rusya'nın bu bölgeye fiili bir tecavüzü savaş sebebi sayılacaktı.

1685 yılına gelindiğinde İberya (Gürcistan) Kralı Taymuraz, bizzat Moskova'ya giderek Osmanlı Devleti ve İran'a karşı Çar Alexis'ten yardım talebinde bulunmuştur. Büyük Petro zamanında İran bölgede hâkimiyetini iyice tesis etmişti ve Tiflis'te bir garnizon bulunduruyordu. Ayrıca Tiflis'te oturan Gürcü kralına tabii bir devlet başkanı muamelesi yapıyordu. 1773 yılında Todleben, dört yüz asker ve dört topla Daryal boğazından geçerek Gürcü Askeri Yolu üzerinden Tiflis'e girdi. Ertesi yıl yüz yirmi yıldır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kutayis'i ele geçirdi. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Osmanlılar Gürcistan üzerindeki egemenliklerinden vazgeçti. Kuzeybatı Kafkasya'da Kuban nehri Osmanlı-Rus sınırı kabul edildi.¹¹

General Todleben'in bu harekâtı Rusların Kafkas-ötesi'nde başarılı operasyonlar yapabileceğini ortaya koydu. Rusların daha bu tarihlerde Gürcistan'ı ilhak etmeyi düşündükleri, ancak Gürcü prensliklerinin böyle bir duruma henüz hazır olmadıkları için ertelediklerini düşündürecek bazı olaylar cereyan etmiştir. Gürcüler Aspindoza yakınlarında yirmi bin kişilik bir Osmanlı ordusunu mağlup

⁴ Bu projenin uygulanması için görevlendirilen Pavel Sergiyevich Potyemkin, projeyi hazırlayan Prens Potyemkin'in bir akrabası idi. Julietta Meskhidze, "İmam Shaykh Mansur: a few stanzas to a familiar Portrait", *Central Asian Survey*, (2002), 21-(3), 301-324.

⁵ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (çev. Murat Özden), İstanbul, 1996.,s. 48

⁶ Tolmachev, a.g.m.,s.4

⁷ Yusuf Küçükdağ-Bilal Dedeyev, "Rusya'nın XIX. Yüzyılın Başlarında Kafkasya'ya Yerleşme Siyaseti", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri*, C.I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, (24-26 Ekim 2001- İstanbul), Ankara, 2003.s.170.

⁸ *age.*, s.48.

⁹ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996.,s.6-7.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.I, İstanbul, 1296.,s. 97.

¹¹ C. M. Bronevskiy, *Noveşiya İzvestiya a Kavkaze*, Sankt-Peterburg 2004, s. 345.; Baddeley, *age.*, s. 49.; N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Çeviren: Sedat Özen, İstanbul, 1998, s.32.

ederken Todtleben savaşı sadece seyrederek kendi askerlerini yedekte tutturmuştu. Bu tavır, Gürcüler zayıf düşsün ve kolay lokma haline gelsin şeklinde bir anlayışın sonucu da olabilir. Ancak Çariçe Katerina'nın Başbakanı, Kont Potyemkin, iletişimde ortaya çıkacak zorluklar yüzünden Gürcistan'ın ilhakına karşı çıkıyordu. Ona göre Gürcüler Osmanlı-Rus, Rus-Kafkas savaşına daha fazla katkıda bulunmalıydılar. Tiflis Kralı II. İrakli Todtleben'in Kafkas-ötesi'ndeki faaliyetlerinden işkillenmiş ve Poti hareketinin başarısız kalmasını fırsat bilerek, Todtleben'in geri çağrılmasını istemiştir. Zaten 1773 yılında Aşağı Volga'da patlak veren Pugaçev isyanı nedeniyle Kafkas-ötesi'ndeki bütün kuvvetler geri çağırılmıştır.¹²

1768-1774 savaşlarında Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı Gürcistan'ı kullanmayı düşündü. Gürcistan'ın hiçbir kazanç elde edemediği bu savaşta, komşularının Gürcistan üzerindeki dikkati daha bir artmıştır. Kuzey Kafkasya'da Rusya ile mücadele yürüten Kafkasya Müslümanları arkalarını emniyete almak istiyorlardı. Rusya'nın bölgedeki rakipleri olan İran ve Osmanlı Devleti de Rusya'nın Gürcistan politikasını ve Gürcistan'ın Rusya'ya yaklaşımını yakından takip ediyorlardı. Rusların bu ülkeye yaklaşım tarzından rahatsız olan bu ülkeler Dağıstanlıları Gürcistan'a akın düzenlemeleri için teşvik etmişlerdir. Rusya Gürcistan'ın maruz kaldığı bu saldırılar esnasında hiçbir ciddi yardım girişiminde bulunmamıştır. Bunun üzerine II. İrakli Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanları olan Avusturya ve Venedik gibi ülkelerle anlaşma çareleri aramaya başlamıştır.¹³ Küçük Kaynarca Anlaşması'nın 12. Maddesi ile Kabardey bölgesi öyle bir konuma getirildi ki, kısa bir süre sonra Rusya bu bölgeyi tamamen işgal etti. 1783 yılında Kırım'da imzalanan anlaşmaya göre Kuban nehri iki ülke arasında sınır kabul edildi.¹⁴ Ruslar, böylece dağların kuzeyinde de sağlam bir konum elde ettiler. Her ne kadar Osmanlılar Mingrelya'dan aldıkları "köle haracı"ndan vaz geçseler de (3. Maddeye göre) Gürcüler bu anlaşmadan da bir fayda elde edemediler. Savaşta mücadelelerine paralel olarak anlaşmadan iyi sonuçlar bekleyen Gürcüler, hayal kırıklığına uğradılar.¹⁵

Kaynarca Anlaşmasından sonra Kahetya ve Karteli Kralı II. İrakli, Osmanlıların doğrudan saldırılarından kurtulmuş bulunuyordu. Fakat bundan sonra da Osmanlılar Dağıstanlıları Gürcistan'a saldırmaları için teşvik etmeye başlamıştır.¹⁶ Bu esnada İran'daki taht değişikliği sonucu iktidara gelen Ali Murad, Gürcistan'ın İran'a tabi olması için baskılarını artırmıştır. Çaresiz kalan II. İrakli Rusya'dan yardım istedi. Kafkas Orduları komutanı Korgeneral Kont Paul Potyemkin ilk iş olarak Daryal Geçidi ve Gürcü Askeri Yolu'nu ele aldı. Daryal Geçidi'ni aşarak Kazbek ve Kobi istikametinde devam ederek Tiflis'e ulaşan bu yolda türlü tehlikeler mevcuttu. Aşağı kısımlarda, kaya ve buz yuvarlanmaları oluyor, yukarı kesimlerde ise sık sık çığ düşüyordu. Yolun kuzey kısmının yarısı Ossetlerin kontrolünde bulunmaktaydı. Ossetler bu yolu kullanan herkesten haraç alıyorlardı.¹⁷ Potyemkin Terek nehri kıyılarında Vladikavkaz isimli bir kale inşa ettirmiş ve kaleyi postalarla Mozdok'a bağlamıştır. Daha sonra dağları aşarak Gürcistan'a ulaşan patikayı güvenli bir yol haline getirmek için faaliyetlere girişti.¹⁸ Sonuçta 1783 yılının Ekim ayında sekiz atın çektiği arabasıyla bu yol üzerinden dağları aşarak Tiflis'e ulaştı.¹⁹ Rusların bu faaliyetleri Osmanlı casuslarının ve serhat bölgesindeki resmi görevlilerinin raporlarına da yansımıştır. Raporlarda Kafkasya'dan Gürcistan'a ulaşan yolların en iyisinin bu yol olduğu ve bir aydan beri bu yolda işçilerin çalıştıkları belirtildikten sonra Rusların bu yolu tamamlamaları

¹² Luxembourg, *age.*, s.31-32.

¹³ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958. s.373.; II. İrakli ismi esas itibarıyla Heraklius'tan gelen farklı bir telaffuzdur.

¹⁴ A.Çirg, "Çerkesi v Russko-Osmanskikh Ataşeniyah Vtaroy Palavini XVIII v.", *Rossiya i Çerkesiya (Vtaraya Palavina XVIII-XIX vv.)*, Maykop 1995., ss.45-60.

¹⁵ Luxembourg, *age.*, s.32.

¹⁶ Osmanlı ajanları dağlıları kışkırtmakta son derece başarılı oldular. Lezgi akıncılarına Ahıska'da barınak yerleri verildi. Böylece Gürcistan hem Dağıstan, hem Abhazya'nın kuzeyinden hem de Ahıska'dan gelen saldırıların arasında kalmıştır. Luxenbourg, *age.*, s. 36.

¹⁷ Baddeley, *age.*, s. 49-50.; Bu haracı bir devlet alsa adı gümrük vergisi olurdu.

¹⁸ Miskhedze, *agm.*, s.309.

¹⁹ BOA, H.H., No:324c., (Bir Osmanlı casusunun Bab-ı Ali'ye ulaşan raporunun padişaha sunulan özeti); Baddeley, *age.* s. 50.; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979, s. 80.

halinde Tiflis tarafına daha rahat ulaşacakları ifade edilmektedir. Bu yol üzerinden Tiflis'e ulaşan Rus ordusunun asıl amacının İran üzerine yapılacak bir seferin hazırlıklarını yapmak olduğu tahmin ediliyordu.²⁰

Tiflis Kralı II. İrakli Osmanlı, İran ve Dağıstanlıların baskılarından bunalınca 1783 Haziranında Gori kalesinde bir toplantı düzenleyerek, burada Rusya himayesine girmeyi müzakereye açtı. Sonuçta II. İrakli ve onun neslinden gelenler Gürcistan Krallığı'nda sonsuza kadar uyulması şartıyla Rus himayesine girilmesini kabul etmişlerdir.²¹ Kırım, Taman, Kuban ve Kabardey'in ilhakı, Kazak Hattı'nın kuvvetlendirilmesi, Kalmukların sürülmesi, Nogayların imhası, Rusların elini Kuzey Kafkasya'nın kuzeyinde iyice kuvvetlendirmişti. General Potyemkin, Gürcistan'da da durumun olgunlaştığına ve Kafkas-ötesi'ne sarkmanın zamanının geldiğine inanıyordu. II. İrakli'nin gönderdiği Prens Garseven Çavçavadze, Gori kalesindeki toplantıda alınan karar üzerine 24 Temmuz 1783 tarihinde General Potyemkin ile Georgiyevsk Anlaşmasını imzaladı.²² Bu anlaşmaya göre:

Karteli ve Kahetya memleketlerinin kralı II. İrakli ve onun torunları yapılan talep üzerine İran ve diğer devletlerin himayelerinden feragat ederek Rusya'nın himayesine girecek ve Rusya'ya yardım edecektir. Bu maddede daha önce İran'ın himayesinde olduğu ancak bu himayeden umduğunu bulamadığı anlaşılan Gürcistan krallığının kendini Rusya'nın kollarına attığını görüyoruz. Rusya Devleti de II. İrakli'nin bu taahhüdünü kabul ederek yukarıdaki hüküm gereğince bundan sonra malik olacağı emlakın muhafazasına gerekli zamanı ayıracağını taahhüt etmiştir. Gürcistan böylece kendisini hem Kafkasyalıların saldırılarından hem de siyasal bütünlüğünü tehdit eden saldırılardan koruyacağını düşünmektedir. Bundan sonra verasetle Gürcistan kralı olacak şahıs öncelikle Rusya Devleti'ne durumu bildirecek ve krallıkta devamlı kalacağına dair ondan lüzumlu istek ve emri alacaktı. Rusya da bunu kabul ettiğine dair senet, sancak, kılıç, asa kakma ve kaplı elbise göndererek, bunun karşılığında Gürcü veliahdının krallıkta müstakar olduğunu ve bundan sonra kendisine Rusya tarafından telkin olunacak surette tahtını himaye edeceğine ve Rusya'nın hükmüne göre hareket edeceğine dair yemin etmesini istemektedir. Gürcü krallığı iktidarının meşruiyetini Rus Çarı'nın onayına ve göndereceği iktidar alametlerine bağlamakla kalmamış bu tabiliğin, yemin etmek suretiyle de bağlayıcılığını kabul etmiştir. Öyle ki, bu tabiiyet, hudutta bulunan Rusya kumandanı ve elçisinin haberi olmadıkça Gürcistan kralının etrafta bulunan devletlerle muharebe etmemesini de içermektedir. Muharebe yapmak gerektiğinde, hudut kumandanı ve Rus elçisinin rey ve yardımı olmadan hareket etmeyip ancak onun yardımıyla hareket edecektir.²³ Hanedanın iktidarını garantiye almanın karşılığında Gürcü Krallığı, Rus çarına bağlı herhangi bir eyalet (guberniya) valisinden farksız bir duruma gelmiştir.

İki ülke karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında elçi bulundurmaya taahhüt ederken, Rusya, Gürcistan kralının hükmü altındaki halkı, kendisiyle müttefik kabul ettiğini bunun için bu halka düşman olan devlet veya milleti Rusya'nın da düşman bileceğini yazılı olarak taahhüt ederek bir yerde Osmanlı Devleti ve İran'ı Gürcistan'a yapacakları muhtemel saldırılarda muhataplarının kim olacağı konusunda uyarmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti veya başka büyük devlet ile yapılacak bir anlaşmayı imzalama yetkisi, salyâne ve sair işler Rusya kralının kararına bırakılmıştır. Bütün bu güvencelere karşılık Gürcistan kralı, askerleriyle bundan sonra devamlı olarak Rusya'nın hizmetinde olacağını taahhüt etmiştir.

²⁰ BOA, H.H., No:333a-k., (Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen rapor); Gökçe, age., s.79.

²¹ Bronevskiy, age., s.36.; Küçükdağ-Dedeyev, agm., s.167.; Met Çünetikho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, Çev. Fahri Huvaj, Ankara, 2002, s. 51; Baddeley, age., s. 50.

²² Bronevski, age., s. 345. Luxembourg, age., s. 35; Baddeley, age., s. 50; Semen Esadze, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali Kafkas-Rus Savaşlarının Son Dönemi*, (Hatırat), (Çev. Murat Papsu), Ankara, 1999, s. 7-8; C. Paşa, age., C.II., (1296), s. 122-123.; Ahmet Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Kayseri, 1994., s. 57.; Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: IX, s. 641-679.; Paul B Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev: Akın Kösetorunu), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1985, s. 4.; Mark Bliev, *Rossia i Gortsi Balşovo Kavkaza*, Maskva 2004, s.38.

²³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, (Haz. Mücteba İlgürel) İstanbul, 1994, s. 76.; Bronevski, age., s. 345.

Gürcistan, Sadece siyasal anlamda himaye altına girmemiş aynı zamanda dinî bakımdan da Rus himayesini kabul etmiştir. Bu anlaşmaya göre, Rusya'nın muvafakatiyle Kartelya ve Kaheti memleketlerinin başpiskoposu Rusya kralının 8. derecede olan metropolitleriyle aynı kidede olup bunların yaptıklarını yapmakla gerekli yetkiye sahip olması da kabul edilmiştir. Gürcistan'ın geleneksel sosyal tabakalaşmasının devamını sağlamak, ülkedeki nizamın korunması bakımından gerekli görülmüş olmalı ki, memleketin devamlılığının sembolü olan asilzadelerin Rusyalı asilzadelerin sahip oldukları imtiyazlardan aynen istifade etmeleri garanti altına alınmıştır. Bu hamleyle aynı zamanda aristokrat ailelerin imtiyazları korunarak civardaki büyük güçlerin vaatleriyle muhalefet edip, hem Gürcü hanedanının nüfuzunu hem de Rus hâkimiyetini zaafa uğratmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hiçbir vize ve yazılı izne gerek olmadan iki ülke vatandaşları birbirlerinin ülkelerinde ikâmet edebilecek ve ticari faaliyette bulunabilecek. Bu madde ile de aristokratların dışındaki Gürcü halkının bu anlaşmaya karşı ortaya koyabileceği hoşnutsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Zira bu bölgenin diğer halklarına karşı sosyal hareketlilik ve ticari kapasitelerini büyütebilmeleri bakımından Gürcü halkına önemli bir üstünlük kazandırmaktadır.²⁴

Rusya taahhüt ettiği himaye ve korumayı ifa edebilmek için Gürcistan'da bir askeri güç bulundurma sözünü yerine getirmek istiyordu. 3 Kasım 1783'te iki nişancı taburu, Gürcülerin alkışları arasında Gürcistan'ın kalbi sayılan Tiflis'e girdi.²⁵ Daha sonra General Potyemkin kumandasında otuz beş bin asker daha gönderilmiştir. Ruslar bu askeri yığının Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekeceğini bildikleri için, İran ve Dağıstan arasında sağlamayı planladıkları ateşkesi bahane olarak ileri sürdüler. Ancak Osmanlı casusları bu askeri yığının amacının Azerbaycan hanlıklarını Rusya'ya bağlamak olduğunu ve bu askerlerin on iki bininin Açıkbaş hâkimi Salomon'un emrine gireceğini İstanbul'a bildirmişlerdir. Bu nedenle Osmanlılar bu bahanelere inanmadılar.²⁶ Bu fiili duruma dağlık bölgelerin halklarınca itirazlar edildiyse de pek etkili olamadı.²⁷ Görüşmeler tamamlandıktan sonra II. Katerina tarafından gönderilen özel bir heyet II. İrakli'nin Gürcü Krallığını onaylayan ve Gürcistan'ın Rus himayesine girdiğini ilan eden bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri özel bir törenle 25 Ocak 1784 tarihinde halka açıklanmıştır.²⁸

Bu anlaşmayla Rusya Gürcistan'ın dış işlerinde sıkı ve sürekliliği olan bir kontrol sağlamıştır. Ancak bu anlaşmanın uygulamasına 19. Asrın başına kadar geçilememiştir.²⁹ Her şeye rağmen aslında bu anlaşma Gürcistan'ın siyasal varlığını yok sayıyor ve dış dünya ile ilişkilerini keserek tecrit ediyordu. Anlaşma Gürcistan'ın fiili ilhakının habercisi gibidir. Tiflis Hanı olan II. İrakli Rus yanlısı tutumunda yalnız değildi, Açıkbaş hâkimi olan Kral Salomon da onunla hem fikirdi. Bu durum Osmanlı devlet adamlarının yazışmalarına yansımıştır. Diğer taraftan Dağıstanlılar otuz bin kadar adamla hazır olduklarını ancak akın yapmak için padişahın hem maddi hem de manevi desteğine ihtiyaç duyduklarını belirterek eğer bu desteklerle beraber kırk bin kişilik bir Osmanlı ordusu da sınırda hazır tutulursa II. İrakli ve Salomon'a iyi bir ders vereceklerini Bildirmişlerdir.³⁰ Çünkü Ananur yolunun Rusların kontrolüne geçmesi Lezgileri ve diğer Dağıstan halklarını telaşlandırmıştır. Rusların bu yolu kullanarak Dağıstan'ı kuşatmaya aldığı farkındaydılar ve geleceklerinin elden gitmesi endişesi içindeydiler.³¹ Bölgedeki Müslüman siyasi teşekkül ve toplulukların hiç birisi Rus askerinin Tiflis'e girmesini

²⁴ Ahmet Vasıf Efendi, *age.*, s. 77.; Cevdet Paşa, T.C., C.II., (1296), s. 122-123.

²⁵ BOA, H.H., No:324c. (Bir Osmanlı casusunun Bab-ı Ali'ye ulaşan raporunun padişaha sunulan özeti); Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 51; Gökçe, *age.*, s. 80.

²⁶ BOA, H.H., No: 324c.; Akmaç, *age.*, s. 57.; Gökçe, *age.*, s. 80.

²⁷ Berkok, *age.*, s.51

²⁸ Baddeley, *age.*, s. 50; Yusuf İzzet Paşa anlaşmanın ilanı için 24 Kânun-u Sâni / Aralık 1784 tarihini vermektedir. Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 51

²⁹ Luxembourg, *age.*, s. 35.

³⁰ Gökçe, *age.*, s. 78.

³¹ BOA, H.H. No:336c., (Bab-ı Ali'den Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya hitaben gönderilen emir ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın gönderdiği casus raporlarını havi belgelerle birlikte Dağıstan Hanlarının Bab-ı Ali'ye yolladıkları mektupları da içermektedir.); BOA, H.H., No:333k.,(Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan Bab-ı Ali'ye ulaşan arıza)

istemiyordu. Ruslar her ne kadar asıl amaçlarını gizleseler de Gürcistan'daki Rus askeri varlığının amacı muhtemel bir İran seferinin yanı sıra Dağıstan'ı kuşatmak ve Anadolu'ya yapılacak bir harekâtın üssü olarak kullanmaktı.³²

Kırım, Taman, Kabardey ve son olarak Gürcistan'ın himaye altına alınması yayılmacı kolonist Rus politikasının yeni bir merhalesiydi. Rusya Kırım'ı işgal ederek aynı zamanda Kafkasya'nın batı sahillerini de tehdit ediyordu. Taman yarımadasının ilhakıyla da doğrudan Kafkasya topraklarına sokulmuş, Gürcistan'ın himayesi ve Daryal geçidinin Rusların kontrolüne geçmesi ile Kafkas sıradağları tam ortadan ayrılmış ve güneyden kuşatılmış oluyordu. Tehlikenin farkında olan Kafkasyalılar, özellikle Gürcistan'ın Rus himayesine girmesine sert tepki vermiş ve her fırsatta Tiflis'e saldırmaya başlamışlardır. Aslında bu saldırılar Tiflis'i tamamen Rusya'nın kucağına itmekten başka işe yaramamıştır.³³ Elçiler Gürcülere saldırmış bu arada Gürcistan'da bulunan Rus kuvvetleri de bu çatışmalara katılmışlardır.

Gürcülerin Rus himayesinin de verdiği güvenle yapmış oldukları tahrik edici hareketlere sınırlanan Osmanlı Devleti'nin Çıldır eyaletine bağlı Acara halkı, 1783 ve 1784 yıllarında öteden beri yapı geldikleri akınları bu kez daha şiddetli bir şekilde tekrar etmişlerdir. Salomon'un gafletinden faydalanarak onun memleketine aniden saldırıp halkın bir kısmını esir etmişler ve yolları üzerindeki bazı köyleri de yakıp yıkmışlardır. Çıldır valisi Süleyman Paşa bu akınları merkezden gelen emirler üzerine yaptırıyordu. Faş Muhafızı Vezir Halil Paşa ile Mîr-i mîrandan Abaza Mehmed Paşa'dan Acara halkını bir düzene sokmaları istenmiştir. Açıkbaş hâkimi Salomon da bir taraftan şikâyet ederken diğer taraftan adamlarını Çako kasabasına saldırtıyordu. Tabii bu duyulduğu için tedbir alınmış, halk silahlandırılmış ve kasaba boşaltılmıştır. Abaza Mehmed Paşa da Salomon'un adamlarını pusuya düşürerek bozguna uğratmıştır.³⁴

Ruslar bu çatışmaları elçileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Osmanlı Devleti de Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerini usulsüz bulduğunu ve hoş karşılamadığını belirtmiştir.³⁵ Bu arada II. İrakli de boş durmuyor, Rus himayesinin verdiği cesaretle Faş ve Batum'u alma planları yapıyordu. Bu durum Erzurum'da oturan Sınır ve Serhat Nâzırı El-Hac Mustafa Efendi'ye bildirilmiş ve tedbir olarak Canikli Hacı Ali Paşa'ya o bölgenin asker ve mühimmatça takviye edilmesi emredilmiştir.³⁶ (1784) II. İrakli'nin saldırıları karşısında bölgedeki Osmanlı yöneticileri yetersiz kalmışlardır. Ulufeli asker getirmenin pahalıya mal olacağı ve ulaşımın zorluğu nedeniyle bölgedeki nüfuzlu kişilerden Hacı Şahinzade Osman Oğlu Mustafa Bey'e on beş bin akça ile mirimiranlık rütbesi verilmiş bölgenin güvenliği ona havale edilmiştir. Mustafa Bey de yerli halktan asker toplayarak güvenliği sağlamaya çalışmıştır.

II. İrakli Han'ın Rus himayesine girmesi üzerine Faş ve çevresinin muhafızlığına atanan Halil Paşa'ya Sadrazamlıktan bir mektup yollanarak bu konuya dikkati çekilmiştir; II. İrakli Han'ın konumu önemli olduğu için, onun her hareketinden haberdar olarak, Azerbaycan Hanlarının işittiği üzere Rusya'nın İran'a sızma eğilimine karşı tedbirli olunması emrediliyordu. II. İrakli Han daha önce Osmanlı Devleti'ne tabi olmaya teşebbüs etmişse de aradan çok zaman geçtiği için durum değişmiş ve Rusya'ya tâbi olmuştur.³⁷ Bu arada Ruslar İran'a sızmak için hazırlıklarını sürdürmektedirler. Bu amaçla II. İrakli ve Salomon zamanında Revan taraflarına mühendis göndermiş, bu kaleyi tamir ve takviye etmişlerdir. Revan Hanı Hüseyin Han Rusları büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Rusların fırsat buldukça, Osmanlı Devleti ile olan anlaşmayı ihlal etmek bir tarafa, İran toprağı olan Giylan ve Mazenderan hatta bütün İran'ı istila etmeye niyetlendiği, Osmanlı makamlarınca haber alınıyordu. Bu istihbaratlara göre tedbirler alan Osmanlı Devleti de valilerini uyarmakla kalmıyor, İran'ın valilerini dahi Bağdat Valisi

³² BOA, H.H., No:324c, (Bir Osmanlı casusunun Bab-ı Ali'ye ulaşan raporunun padişaha sunulan özeti).; Gökçe, age., s. 79-80.

³³ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 36.

³⁴ Ahmed Vâsif Efendi, age., s. 153-154.

³⁵ Ahmed Vâsif Efendi, age., s. 209.

³⁶ Cevdet Paşa, age., C.II., (1296), s. 154.

³⁷ Cevdet Paşa, age., C.II., (1296), s.123-124.

Süleyman Paşa aracılığıyla uyarıyordu. Bazı Dağıstan hanlarına mektuplar yazılarak eğer Rusya İran'ı istila edecek olursa Ruslarla mertçe mücadele edilmesi salık veriliyordu.³⁸ Kafkasyalılar Osmanlılardan medet umarken Osmanlı Devleti de Kafkasyalılara umut bağlamıştı. Osmanlılar Kafkasyalılara yardım sözü vererek mücadele azimlerini de artırmaya çalışıyorlardı.

II. İrakli Han Rus himayesi karşılığında çocuklarını Ruslara rehine olarak vermişti şimdi aynı bedeli Dağıstan hanlarından istiyordu. Üstelik bir miktar Rus askerini kendi topraklarına sokmuş, Ananur yolu başta olmak üzere dağ yollarını tamire başlamıştı. Bu durum etraftaki hanlıkların şüphesini çekmiştir. II. İrakli'nin bu suretle Rus ordularının Kafkas-ötesi'ndeki muhtemel harekâtına taşeronluk etmesinden çekiniyor ve ona karşı kin duyuyorlardı.³⁹ Çocuklarını II. İrakli'ye rehin vermek bir tarafa bu talep Dağıstan hanlarının nefretini artırmıştır. Dağıstan hanları Osmanlı Devleti'ne mektup yazarak kendilerine yardım edildiği takdirde kanlarının son damlasına kadar Ruslarla savaşacaklarına söz veriyorlardı.⁴⁰ Zaten Gürcülerin Rusya himayesine girmesi, özellikle de bir Rus askeri gücünün Tiflis'e girmesi çevredeki İslam devletlerini ve özellikle de Osmanlılarla Kafkasyalıları epeyce kızdırmıştı. Hatta Osmanlı Devleti Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına mektuplar yazarak Gürcistan'a ve Kazak Hattı'na saldırımları için teşvik etmiştir.⁴¹ Bunun üzerine başta Kumuk hâkimi ve Karabağ Hanı olmak üzere bazı Dağıstan ve Azerbaycan hanları mektup yazarak Padişahın emrinde Ruslara karşı kanlarının son damlasına kadar savaşmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir.⁴² Çıldır Valisi Süleyman Paşa ulemadan Halil Efendi ile hediyeler ve II. İrakli'nin Ruslarla yapmış olduğu anlaşmanın tercümesini yollayarak hanları Rusya ve II. İrakli'ya karşı uyarmış ve işbirliği teklif etmiştir.

Çok geçmeden bu teklifin etkisi görülmüş, bir yandan Dağıstan ve Azerbaycan hanları, diğer yandan Lezgiler büyük gruplar halinde dağlardan inerek Gürcistan sınırında, Alazen vadisinde ortalığı yakıp yıkmaya koyuldular. Congetay hâkimi bu davete on iki bin süvari ile icabet etmiştir.⁴³ Dağıstan askerlerine Omar Han başbuğ olmuş ve doğrudan Tiflis üzerine yürümüştür.⁴⁴ (1 Haziran 1784) II. İrakli, Süleyman Paşa'dan bu akını durdurmasını talep eder. Anlaşma gereği saldırının durdurulması için Congetay Hâkimi Ahmat Han'a haber yollanmışsa da bilerek geç kalınmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti II. İrakli Han'ın cezalandırılmasını istiyordu. Omar Han zaten Tiflis önlerine gelmişti. 1784 yılında Rus Generali Samolyof'u da yanına alan II. İrakli ile Lezgiler arasında Gori'de meydana gelen ve beş saat süren kanlı bir çarpışma sonunda Dağıstan ordusundan dört yüz kişi ölmüş, yedi yüz kişi yaralanmıştır. Çok daha fazla kayıp veren II. İrakli, önceden tahkim ettiği kaleye çekilirken Omar Han Lori taraflarına saldırımlar ancak kuşatma aletleri olmadığı için Tiflis'i kuşatmamıştır.⁴⁵ Bu Dağıstanlıların Gürcistan'a yapacakları büyük akınların habercisi sayılabilecek bir yoklama akını idi.

Tiflis ve civarını bir müddet yağmalayan Omar Han ve adamları, Ahılkelek önlerine gelerek Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya haber yollayıp top ve tüfek isterler.⁴⁶ Ancak Paşa Osmanlı Devleti'nin

³⁸ Cevdet Paşa, *age.*, C.II., (1296), s.123

³⁹ BOA, H.H., No:1338., (Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Erzurum valisi eliyle Bab-ı Ali'ye ulaşan takrir.)

⁴⁰ Cevdet Paşa, *age.*, C.III., (1296), s.155

⁴¹ BOA, H.H., No: 1182., (Çıldır valisinin tahrirâtı üzerine sadrazamın telhisi ve padişahın onayını havi.)

⁴² BOA, H.H., No:79., (Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan gelen mektuba cevaben Bab-ı Ali'den yazılan emir.) BOA, H.H., No: 1308.; Gökçe, *age.*, s. 77.

⁴³ Ahmad Han bu akından önce Erzurum Muhassılı El- Hac Hüseyin vasıtasıyla Osmanlı başkentine mektup yollayarak durumunu haber vermiştir. BOA, H.H., No: 1240.

⁴⁴ BOA, H.H., No: 879., (Erzurum Valisi Vezir Battal Hüseyin Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye gelen tahriratın hülasası); Osmanlıca arşiv belgeleri ve kaynaklarda Omar Han diye geçmekte olup, Rus Kaynaklarında da Omar Han diye geçmekte olan bu ismin Türkçedeki karşılığı Ömer Han olmalıdır. Ancak biz Kafkasya'daki telaffuzu esas aldık bu nedenle makale içerisinde "Omar Han" olarak geçecektir.

⁴⁵ BOA, Cevdet Askeriye, No: 552., (Bab-ı Ali'den Congetay Hakimi Ahmed Han'a hitaben kaleme alınan mektup); BOA, H.H., No: 879., (Karşı İbrahim Efendizade Numan Bey'den Bab-ı Ali'ye ulaşan takrir.); Ahmet Vasıf Efendi, *age.*, s. 308-309.; Yusuf İzzet Paşa bu savaşın Musaköy denen muntıkada yapıldığını ve Lezgilerin geri çekildiğini iddia etmektedir. Ancak arşiv belgeleri bu iddiayı yalanlamaktadır. Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 53.

⁴⁶ Bu yağma harekâtından sonra Osmanlı devlet adamlarının Lezgilerin Osmanlı topraklarında kışı geçirme talebinde bulunmaları ihtimali karşısında telaşa kapıldıkları anlaşılmaktadır. BOA, H.H., No: 1014.; Zira Çıldır valisinin takririnden anlaşıldığı üzere

Tiflis'i almak gibi bir planının olmadığını ve derhal memleketlerine dönmeleri gerektiğini söyler. Zaten hububat kıtlığı hüküm sürdüğü için Süleyman Paşa'nın onlara bu kış barınacak yer ve yiyecek sağlaması imkânsızdı. Bu durumda çaresiz kalan Lezgiler Kars taraflarına akınlar düzenleyerek başlarının çaresine bakmaya çalıştılar. Ancak tam bu sırada II. İrakli Han seçme askerlerden oluşan dört bin kişiyi sınıra konuşlandırmış ve ayrıca Revan ve Karabağ hanlarıyla da anlaşmıştır. Durumun ciddiyetini kavrayan Süleyman Paşa ne yapacağını şaşırmıştır. İstanbul Çıldır Valisinden durumu idare etmesini istiyordu. Omar Han ise boş durmuyor ve Gürcüler üzerine habire baskınlar düzenliyordu. İşte bu akınlardan birinde Derbent Hâkimi Ali Sultanla birlikte Dahhan kazasını ele geçirdiler. Bu arada Ruslar da saldırıya hazırlanıyorlardı. Lezgiler ise ilkbaharda tekrar akına çıkmak için hazırlık yapmak amacıyla Çıldır'a geldiler. Çıldır Valisi eliyle onlara yiyecek, gitecek ve beş bin kuruş verilmiştir.⁴⁷ Nihayet Omar Han ve Askerleri Süleyman Paşa tarafından Dağıstan'a yollanmıştır. Olumsuz şartlar altında ve II. İrakli'nin tacizlerine maruz kalarak yirmi beş bin kişilik askeriyle Dağıstan'a ulaşmıştır.⁴⁸

II. İrakli, Lezgileri taciz edince, onun önünden kaçan muhacir kitleleri Çıldır yönüne hareket etmişlerdir. Çıldır Valisi Süleyman Paşa bu muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için elinden geleni yapıyordu. Ancak Süleyman Paşa bu yardımların Rusya ile yapılan anlaşmalara aykırı olduğunu bildiği için kararsızlık içindeydi. İstanbul'a görüş sormak için mektup yazmış ancak Halil Hamit Paşa azledildiği ve yerine tayin edilen Ali Paşa da henüz İstanbul'a ulaşmadığı için cevap alamamıştı.⁴⁹ Bu esnada Çıldır civarında toplanan beş bin kadar Lezgi askeri (H.1198-1783-1784) Tiflis'e saldırmıştır. Ancak dönüşte pusuya düşmüşler ve çok az bir kısmı Ahıska'ya sığınabilmıştır. Bu olayın üzerinden fazla zaman geçmeden yine bin civarında Lezgi kuvveti ile Erzurum ve Kars tarafından gelen başıboş bir güruhtan oluşturulan süvari topluluğu Tiflis'i yağmalamaya giderken pusuda bekleyen Rusların top ateşine maruz kalmıştır. Diğer taraftan muhacirleri nakleden Süleyman Paşa'ya bağlı Osmanlı birlikleri de bu top ateşi altında kalmıştır. Top ateşinden kurtulana kadar çok ağır zayıat veren karışık akıncı grubu ve Osmanlılar geriden gelen taze Lezgi kuvvetlerince kurtarılmıştır. Lezgiler Gürcü ve Rusları da kılıçtan geçirmiş, bir kısmı da esir edilmiştir. Bu arada İstanbul'a ulaşan yeni sadrazam Ali Paşa, Süleyman Paşa'ya cevaben gönderdiği yazıda, Lezgilerle Gürcüler arasındaki mücadelelerin çok eskilere dayanan, adeta gelenekselleşmiş bir mücadele olduğunu bu nedenle Rusların Osmanlı Devleti'ni suçlayamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Dağıstanlı muhacirlere yardım etmenin ise ehl-i İslâm olması bakımından halifenin üzerine farz olduğunu belirterek, mümkün mertebe yardım edilmesini, ancak yardım ederken anlaşmaya aykırı hareket edilmemesini tavsiye etmiştir.⁵⁰

Osmanlılar Dağıstanlılara yardımda bulunuyor ancak Rusya'nın Dağıstanlıların Gürcistan'a saldırısını bahane edip Azerbaycan ve İran'a kadar olan bölgeye saldırmasından ve hâkimiyet kurmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle Avar Hanı Omar Han'ın Tiflis'e saldıracağını haber alan Çıldır Valisi Süleyman Paşa, Omar Hana beklemesini tembih etmiş, bu arada İstanbul'a fikir danışmıştır. Bu arada Omar Han'a karşı koyabilmek için acil Rus yardımına ihtiyaç duyan II. İrakli Han umduğunu bulamadı, Rusları Kafkasya'da gelişmekte olan "gazavat" ve yeni bir Rus-Osmanlı savaşının patlak vermesi endişesiyle bu yardımı yapmadığı gibi var olan askerlerini de hattın gerisine çektiler.⁵¹ Süleyman Paşa'nın sorusuna cevaben, anlaşmaya aykırı olduğu için bu saldırının yapılmamasını emreden tahrir Çıldır'a ulaşmadan Omar Han on beş bin askerle Tiflis'e saldırmıştır. Ne Gürcüler ne de Ruslar tedbir

Çıldır eyaletinde meskun halk bu beklenmeyen misafirleri ağırlayabilmek için perişan olmuşlardır. Dağıstanlı askerlerin karınları beş-on gün boyunca doyurulmuş, üst rütbede bulunanlara hediyeler verilmiştir. Eyalet hazinesinden bunlar için kırk-elli bin kuruş civarında harcama yapılmıştır. Akuşa Kadısı ve bazı reisler memleketlerine dönmeye ikna edilmişse de Omar Han ve Ali Sultan askerleriyle birlikte kalıp zorlukla gitmeye ikna edildiler. Buradan ayrıldıktan sonra da Gürcülerin Vahan kalesini muhasara etmişlerdir. BOA, H.H., No: 1338.; BOA, H.H., No: 1245., (Erzurum Muhassısı El- Hac Hüseyin'in Bab-ı Ali'ye ulaşan takrir.); BOA, H.H., No: 893., (Telhis)

⁴⁷ Ahmet Vâsıf Efendi, *age.*, s. 308-309.

⁴⁸ Gökçe, *age.*, s. 85.

⁴⁹ Cevdet Paşa, *age.*, C.III, (1296), s.159.

⁵⁰ BOA; H.H., No: 879.; Cevdet Paşa, *age.*, C.III., (1296), s.161.

⁵¹ Luxembourg, *age.*, s.35-36.

aldıkları için açıkta direnmeyip kalelere çekiliyorlardı. Tiflis halkı Kazak, Demürcü, Hasanlu ve Bozçalı kabilelerinin çoğu Dere Çiçek üzerinden Karabağ semtine ve bazıları Abadan üzerinden Revan eyaletine firar etmiştir. Bir kısmı ise Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya iltica ederek Sultaniye sınırına ulaşmışlardır. Bazı aileler de Tiflis'e tabi Revan Şuragil'inden Kars eyaleti kalasına kadar gelmişlerdir. Omar Han'ın dağlıları gümüş madenlerini yağmaladıktan sonra geri çekilirken Luri bölgesinde Gürcülerle savaşa tutuşmuşlardır. Dört yüz ölü ve yedi yüz yaralı vermesine rağmen dağlılar muharebeden galip ayrılıyorlar. 1784 yılının ilkbaharında Dağıstanlılar Tiflis'i fethetmek maksadıyla Çıldır valisinden top talep ederler. Rusya'nın eline savaş sebebi olacak bahane vermemek için vali bu teklifi reddettiği gibi çeşitli girişimlerle bu saldırıdan dağlıları vazgeçirir.⁵²

Bu akından sonra Osmanlı yönetimi Omar Han'ın Kızlar kalesi tarafına akın yapmasını istemiş olmasına rağmen, Gürcistan'a akın yapması beklenmeyen bir gelişme idi. Bu onun Osmanlı Devleti'ne sadık olduğu fikrinin doğmasına sebep olmuştur. Esasen Osmanlı yönetimi onunla yapılan yazışmalardan bunu biliyordu. Ancak bu olayla bu isbat edilmiş oluyordu. Çıldır valisine yazılan emirde Kıştan önce Omar Han'ın Kızlar kalesi tarafını yağmalaması için ikna edilip kendisine asker ve mühimmat yardımı yapılması istenmiştir.⁵³

Yine 1784 (1198) yılı içerisinde Omar Han ve Ali Sultan (Cöngetay Hâkimi yani Gazi Kumuk Hanı) Gürcistan'daki Bahan kalesine saldırdılar. Kale alındıktan sonra II. İrakli Han'ın ordusu dağılmış, halk ise Karadağ, Revan taraflarına gitmişlerdir. Kars hududuna giden dört yüz kadar atlı bura halkı tarafından soyulmuş, onlar da bu sefer Çıldır'a sığınmışlardır. Çıldır valisi bunları kısıtlı imkânlarla konaklatmıştır. İstanbul'dan gönderilen arıza ile Ruslarla barışı bozacak bir ilişkiye girilmemesi ve Dağıstanlıların da küstürülmemesi sıkı sıkı tembihleniyordu. Dağıstanlılar, yaralılarının çok olması ve yolların Rus-Gürcü kuvvetlerince kesilmesi sebebiyle Çıldır'a sığındılar. Çıldır Valisi onları ağırlayabilmek için beş bin kuruş fazladan para istedi ve Dağıstanlıların bahara kadar Çıldır'da kalmasına razı olundu. Erzurum valisinin darphaneye olan borcundan bu iş için elli bin kuruş daha alınmıştır.⁵⁴

Diğer taraftan Osmanlılar 1785 yılı Nisanında İmereti yönünden Burun boğazı yoluyla Gürcistan'a saldırdıkları gibi Lezgiler dahi Avar Hanı Omar Han komutasında tekrar Karteli çevresinde saldırılarda bulunarak etrafı yakıp yıktılar.⁵⁵ Bu sırada Ruslar Kuzey Kafkasya'da baş gösteren ve "gazavat" adı altında yürütülen İmam Mansur'un başını çektiği direniş hareketini bastırmak ve dindirmek amacıyla çok sıkı bir faaliyet içerisindeydi. İşte bu nedenle Rusya Gürcistan'ın savunmasını hakkıyla yapamıyordu. Gürcistan'a yardım bir yana Kafkasya'daki Rus koloni merkezlerinden Kızlar Kalesi Kabardey ve Çeçenlerin saldırısına maruz kalmaktaydı.⁵⁶

1779 dan 1796'ya kadar olan zaman diliminde İranlıların Kafkasya, Gürcistan ve Rusya üzerinde ciddiye alınacak tehditleri olmadı. 1785 yılında General Potyemkin Gürcistan'la Rusya arasındaki anlaşmayı onaylamak üzere Tiflis'e gönderildi.⁵⁷ Rus himayesine girince İran'ı tehdit edip sindirmeye çalışan Gürcü kralı II. İrakli, Kaçar Hanedanından Türk asıllı Ağa Muhammed Han'ın Kuzey İran'daki Kaçarları ve diğer Türk kabilelerini birleştirmesiyle korkmaya başlamıştı. Bu durumu fark eden II. İrakli daha 1790'da hazırlıklara başlamış ve İmeretya ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre savaş

⁵² BOA, H.H., No:879., (Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Bab-ı Ali'ye ulaşan tavrı); Cevdet Paşa, *age.*, C.III., (1296), s.163.; Ahmed Vasif Efendi, *age.*, s. 308.

⁵³ BOA, H.H., No: 1308.

⁵⁴ BOA, H.H., No: 1308.; Cevdet Paşa, *age.*, C.III., (1296), s.164.

⁵⁵ Omar Han, Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla Osmanlı padişahına hitaben gönderdiği bir mektupta, kendisinin küffar olarak nitelediği topraklara akın yapmasına Osmanlı Devleti'nin cevaz vermediğini söylediğini ve buna çok hayret ettiğini ifade etmektedir. Omar Han mektubunun sonunda her halükarda Osmanlı Devleti'nin hizmetinde olduğunu tekrar etmektedir. BOA, H.H., No: 811., (Avar Hakimi Omar Han'ın Bab-ı Ali'ye ulaşan Arapça mektubu ve tercümesi)

⁵⁶ Ahmed Vasif Efendi, *age.*, s. 309-310.; Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 53.

⁵⁷ Bronevski, *age.*, s. 344.

sırasında sekiz bin kişilik bir İmeretya kuvveti yardıma gelecekti.⁵⁸ 1792 yılının sonunda Osmanlı-Rus savaşı bitmiş, Yaş Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmaya göre Ruslar Gürcistan'dan çekilmişlerdi. Osmanlılar henüz savaştan çıktıkları için yorgun ve bitkin durumdaydılar. Bu nedenle Kafkas-ötesi serbest kalmıştı. Kafkas-ötesi'ni sahiplenmek konusunda İran kendisinde doğal ve tarihi haklar görüyordu. Bu amaçlarının gerçekleşmesi için şartların uygun olduğu kanaatine varınca⁵⁹ Gürcistan artık tehlikeyle burun buruna gelmişti. 1794'te Ağa Muhammed Han II. Irakli'ye bir teklifte bulunarak, eskiden olduğu gibi İran'ın vassalı olmasını istemişti. Bu durumda tehlikenin yaklaştığını anlayan II. Irakli Ruslardan yardım istedi. Kazak Hattındaki Rus Generali Gudoviç'ten en azından üç bin kişilik bir yardım talep etti. Ancak Gudoviç acil bir tehlike yok diyerek yardım teklifini reddetti. Aslında Gudoviç St. Petersburg'dan bir işaret bekliyordu, beklediği işareti alamayınca bu cevabı vermek zorunda kaldı.⁶⁰

II. Irakli Ruslardan yardım beklerken Ağa Muhammed Han harekete geçmişti bile. Yardım sözü veren İmeretyalılar da vazgeçerek etrafa saldırıp yağma yapmaya başladılar. Ağa Muhammed Han çoğunluğu süvarilerden oluşan altmış bin kişilik bir kuvvetle Gürcistan'a girdiğinde İmeretyalılar korkarak etrafa dağıldılar. Giderken yine etrafı yağmaladılar ve binlerce Gürcü kadını köle olarak götürdüler. Ağa Muhammed Han'ın karşısına az miktardaki kuvvetiyle çıkan II. Irakli yenildi. Ganimet ve Hristiyan köle beklentisiyle yerinde duramayan İran kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan Tiflis'e girdiler (11 Eylül 1795) Şehir 16 gün boyunca tamamen yağmalandı. otuz civarında Gürcü köle İran'a götürüldü.⁶¹ II. Irakli aralıksız olarak Ruslardan yardım istiyordu. Ancak ne yollar ne de şartlar bu yardımın kısa sürede ulaştırılmasını mümkün kılıyordu. Kış mevsiminin yaklaşması ve Horasan'daki karışıklıklar Ağa Muhammed Han'ın Kasım ayı içinde Tiflis'i terk etmesine sebep oldu. Gürcistan son derece hassas bir durumdaydı, üstelik baharla birlikte yeni bir işgal tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Gürcistan'ın içine düştüğü duruma çok kızan Katerina General Gudoviç'e derhal Terek nehrini geçmesini emretti. Gürcü askerî yolunda 8 bin askerle bekleyen Gudoviç, General Zubov'un kumandasına girdi.⁶² Kont Valerian Zubov kumandasındaki otuz beş bin kişilik Rus kuvveti Derbent istikametinde ilerlemeye başladı. Rusların bu harekâtına Derbent Hanı ile Gazi Kumuk (Lak) Hanı dışında Dağıstanlılar tepki göstermediler. Diğer bir Rus kuvveti de Tiflis'e girmek üzerine Kur vadisi üzerinden yollandı. Rus kuvvetleri 10 Mayıs 1795'te Derbent'i işgal ettiler.⁶³ Sonra Güney istikametinde ilerleyerek Bakû, Şamahı ve Şuşa muntıkalarını işgal ettiler. Diğer kol da Gürcistan'a girdi. Tam bu sırada Katerina'nın ölmesi (1796) üzerine Rus kuvvetleri girdikleri yerlerden çekilmek zorunda kaldılar.⁶⁴

Bu boşluktan faydalanan Ağa Muhammed Han Derbent'i geri almıştır. Ağa Muhammed Han'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Azerbaycan ve Dağıstan Hanlarının talepleri İstanbul'da bir toplantıda görüşülmüştür. Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla savaştığı göz önünde bulundurularak Hanlara askeri yardımda bulunmanın doğru olmayacağı ancak muhacirlere Müslüman olmaları sebebiyle yardım etmenin vacip olduğu için yardım edilmesi gerektiği kararı alınmış ve serhat valiliklerine tertibat almaları için emir verilmiştir. Hanlıklara ise cevap olarak İran'la Osmanlı Devleti'nin barış halinde olduğu, bulunduğunu Ağa Muhammed Han'ın bu barışı bozacak bir hareketi görülmedikçe İran kuvvetlerine karşı askeri bir müdahalede bulunulmayacağı bildirilmiştir.⁶⁵

⁵⁸ Luxembourg, *age.*, s. 38.

⁵⁹ Berkok, *age.*, s. 400.

⁶⁰ Luxembourg, *age.*, s. 38-39. ; Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 56.

⁶¹ Bronevski, *age.*, s. 350.

⁶² Aleksey Şişov, *Palkovotsi Kavkazkikh Vaynı*, Maskva 2003, s. 21.; Bronevski, *age.*, s. 351.

⁶³ Şişov, *age.*, s. 30.

⁶⁴ Luxembourg, *age.*, s. 39-40.; Berkok, *age.*, s. 400.; Yusuf İzzet Paşa, İranlıların götürdüğü esir sayısını (13.000) on üç bin olarak vermektedir. Yusuf İzzet Paşa, *age.*, s. 60-61.; Baddeley, *age.*, s. 50.; Mustafa Aydın, *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfûz Mücadeleleri (1800-1830)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 49.; Bronevski, *age.*, s. 351.

⁶⁵ Cevdet Paşa, *age.*, C.3, (1296), s. 166.; Gökçe, *age.*, s.180.

Osmanlı Devleti'nin sınır görevlileri ve casusları Ağa Muhammed Han'ın hareketlerini dikkatle izliyordu. Tiflis ve çevresini yağmaladıktan ve on beş gün kadar o bölgede kaldıktan sonra Tiflis'e sekiz saat mesafedeki Şanak köprü mıntıkasına ulaşmıştır. Her ne kadar Ağa Muhammed Han Azerbaycan ve Dağıstan'dan kuvvetlerini çektiyse de Osmanlı Devleti her ihtimale karşı sınır boylarındaki valileri uyarmış ve tertibat almaları emrini vermiştir. Ağa Muhammed Han'ın bir sınır tecavüzü vuku bulursa sınırdaki işleri yürütmesi için Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya seraskerlik rütbesi vermiş sonra Ağa Muhammed Han işkillenir diye bu rütbeyi geri almıştır.⁶⁶

Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın yerine atanan Mehmed Paşa II. İrakli Han'ın Tiflis yakınlarında Ağa Muhammed Hanla bir savaşa girdiğini ancak yenilerek geri çekilmek zorunda kaldığını yazmaktadır. Ağa Muhammed Han'ın Osmanlı sınırına tecavüz etmeye yeltenmediği, ancak her ihtimale karşı tertibat almanın yerinde olacağı ve bu doğrultuda daha önce asker istemek üzere hükümete gönderilen yazıya cevap verilmediği hatırlatılarak acilen asker ve mühimmat takviyesi yapılmasını talep etmekteydi. Bu bağlamda İstanbul'dan Çıldır Eyaleti içerisinde yer alan altı kale için gönderilen mühimmat görevli memurlara teslim edilmiştir.⁶⁷ Anapa Muhafızı Mustafa Paşa'nın gönderdiği bir takirde Dağıstan Hanlarının Ağa Muhammed Han'a biat ettikleri ve Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Feth Ali Han'ın Ruslarla yaptığı bir savaşı kazandığı haber verilmekteydi. Muhammed Han Kızılale'ye saldırırken Kafkasyalılar da Kuban nehrini geçerek baskınlar vermeye başlamışlardır.⁶⁸ Bu sırada Ruslar Kabardeylerden üç bin asker talebinde bulunmuşlar ve "Eğer bizim hazırlanmamızı istiyorsanız, oluruz, şöyle ki, hangi taraf yenilirse o tarafı yağmalarız" cevabını almışlardır. Kabardeyler Ağa Muhammed Han gelecek olursa ona itaat edeceklerini de eklemişlerdir. Bu haberler üzerine İstanbul'da bir meclis toplayan hükümet Rusya'nın düşmanlığını çeker ve Anadolu'nun işgaline yol açar diye Ağa Muhammed Han'ın tarafını tumanın zararlı olacağı, Rusları desteklemenin ise Tiflis Krallığını güçlendireceği gerekçesiyle en doğru tutumun tarafsızlık olduğuna karar vermişlerdir. Sınır valilerine de bildirerek bu karar gereğince hareket etmeleri bildirilmiştir. Ağa Muhammed Han ise Osmanlı Devleti'ni de savaşa sokmak istiyordu. İki Müslüman devletin ortak din düşmanı olan Rusya'ya karşı işbirliği yapmasının gerekli olduğunu İstanbul'a yolladığı risalelerde belirtiyordu. Ancak Osmanlı Devleti, hareketlerinden memnun olmadığı Ağa Muhammed Han'a güvenmiyordu.⁶⁹ Üstelik 1787 yılında Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya ile savaşırken İran tarafsız kalmıştı. Bu nedenle Azerbaycan Hanlarına Osmanlı Devleti'nin savaşa girecek durumunun olmadığı bildirilmiştir.⁷⁰

Gerçekten de bu yıl içerisinde Tiflis Hanı II. İrakli, Kuba Hanı Feth Ali Han ile Şeki Hanı Mehmet Hasan Han'ı da ikna ederek Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Han'a karşı düşmanca tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu arada II. İrakli Han Gürcü ve Rus askerlerini de alarak Tiflis'e yirmi saat mesafedeki Şemseddinli bölgesine saldırmıştır. Bu durumda Tiflis şehri boş kalmıştır. Ancak Çıldır Valisi Süleyman Paşa bu durumdan faydalanmak gibi bir harekete girişmemiş ve bu durum İbrahim Han'ın hayretini çekmiştir.⁷¹

Katerina'nın yerine Rus tahtına çıkan oğlu Pavel, annesinin siyasetini takip etmek istemiyordu. Pavel, bütün Rus kuvvetlerinin Terek'in kuzeyine çekilmesini emretmiş, yalnız Kral I. George'un ricası üzerine 1796'da Rus kuvvetleri Gürcistan'da kalmıştır. Bu kuvvetler Ermeni asıllı General Lozarof'un kumandasındaydı.⁷² Aslında Rus himayesinde olmak Gürcistan'a tükenişi ve büyük miktarda nüfus kaybını getirmiştir. Nüfus kaybının oranı yüzde 40 civarında tahmin edilmektedir. Ağa Muhammed Han tekrar harekete geçtiğinde Gürcü krallığı takatsiz kaldığından Rus yardımı hayati önem taşıyordu. 1797

⁶⁶ BOA, H.H., No: 6699., (Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Bab-ı Ali'ye ulaşan mektubu.)

⁶⁷ BOA, Cevdet Askeriye, No: 4812., (Telhis)

⁶⁸ BOA. H.H. No: 6688-a, (Çıldır Valisi Mehmed Paşa'nın Bab-ı Ali'ye mektubu); BOA, H.H., No: 6715., (Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Bab-ı Ali'ye ulaşan arızası.; Gökçe, age., s. 181

⁶⁹ Bronevski, age., s. 350.

⁷⁰ Gökçe, age., s. 182-183.

⁷¹ BOA, H.H., No: 1308., (Bab-ı Ali'den Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına hitaben kaleme alınan emir.)

⁷² Berkok, age., s. 400.

yılında yardım istemek amacıyla Rusya'ya gönderilen Prens Çavçavadze'nin temasları, Paul'un Moskova'ya gitmesi nedeniyle gecikti. Çavçavadze'nin tekliflerinin sonradan kabul edilmesine rağmen, o esnada talih Gürcistan'ın yüzüne güldü. 1798'de Ağa Muhammed'in öldürülmesi, İran'ı karmaşa dönemine soktu. Kısa bir süre için de olsa Gürcistan rahat nefes aldı.⁷³

Tiflis hakimi II. İrakli'nin çok yaşlı olması onu ölüm endişesine sevk etmiş, yerine büyük oğlunu han seçmiştir. Bunu haber alan Osmanlı Devleti yeni hanın Osmanlı Devleti taraftarı olduğuna dair duyumlar almış, bunun doğrulanması için Çıldır valisine bir emir gönderilmiştir.⁷⁴ II. İrakli'nin bu kararına diğer oğulları karşı çıkmışlardır. II. İrakli ise bu karışık durumun Osmanlıları telaşlandırmaması için dost olduğunu bildiren bir mektup göndermiştir.⁷⁵ Osmanlı Devleti de eğer "af edilmek istiyorsa mücerred bir af name göndermesi gerektiği ve Devlet-i Aliyye'nin buna mani olmayacağını ve bunun aman name ile mümkün olabileceği"ni ifade etmiştir.⁷⁶ Gürcistan'daki taht mücadelelerinde doğal olarak bölgenin büyük güçlerinin etkisi oluyordu. Prensler kendilerini Rusya veya Osmanlı gibi bir devletin desteklemesini önemsiyorlardı. Gürcü prensleri için durum bu merkezdeyken, haberlere ve II. İrakli'nin bu mektuplarına Osmanlı Devleti pek itimat etmiyordu. Zira Rus himayesinin askeri bir varlığı da beraberinde bu ülkeye getirdiğini biliyordu.

1799 senesi geldiğinde Feth Ali Han Çıldır Valisi Sait Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta Şehzade Abbas Mirza kumandasında bir İran ordusunun güvenliği sağlamak için Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan sınırlarına gönderildiğini bildiriyor, eğer Osmanlı topraklarına iltica edenler olur ise bunların kabul edilmemesini rica ediyordu.⁷⁷ Şehzade Mirza'nın bölgede bulunmasının asıl amacı Rusya'nın muhtemel bir saldırısına karşı hazırlıklı olmaktır. Aslında Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında dostluk ilişkileri gelişmekteydi. Ancak her şeye rağmen Osmanlı Devleti, iki devlet arasında bir savaş vukuunda tarafsızlık politikası uygulamayı benimsemiştir. Bu tarihte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma görüşmeleri yürütülmekle beraber Osmanlı murahhaslarından olan Erzurum Valisi Abdi Paşa'ya hitaben kaleme alınmış bir emirnameden Rusya'nın saldırı hazırlıkları yaptığının haber alındığı ve buna karşı tedbirlerin alınması için emirâmeler yazılarak ilgili yerlere gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ahıska kalesi Bina Emmini Mustafa Necip bu kalenin tamirâtı için ihtiyaç duyulan on beş bin kuruşun gönderilmesini İstanbul'dan istemekteydi.⁷⁸ Anapa kalesi binalarının tamiri için gönderilen işçi ücretlerinden başka levazım ve ihtiyaçların temini için daha fazla para gönderilmesi talep edilmekteydi.⁷⁹ Bu arada İstanbul'dan Anapa'ya bina tamir işinde çalıştırılmak için gönderilen duvarcılarının çoğunun usta olmadığından şikâyet edilmekte ayrıca Erzurum tarafından gelen işçiler huzursuzluk çıkarmakta olduklarından te'dip edilmeleri için İstanbul'dan bir kıt'a emri istenmektedir.⁸⁰ Bu savaş ihtimali Osmanlı Devleti'ni İran'a yaklaştırmış ve İki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için gayret gösterilmiştir.⁸¹

Gürcistan'ın rahatlığı fazla sürmedi. 1798'de II. İrakli'nin ölümüyle tahta resmî olarak 12. George geçti. İlk işi 11 Ekim 1798'de Prens Gersevan Çavçavadze'yi II. İrakli zamanında yapılan himaye anlaşmasını yeniletmek üzere Moskova'ya göndermek olmuş ve olumlu cevap almıştır.⁸² George 1800 yılında Feth Ali Han'dan oğlunun rehin olarak Tahran'a göndermesini isteyen bir mektup aldı. Eğer reddedecek olursa Tiflis'i işgal etmekle tehdit ediyordu. İran ordusu sınırda yığınak yapmaya başlamıştı.

⁷³ Luxembourg, *age.*, s.40-41.; Aydın (2001), *age.*, s.50.

⁷⁴ BOA, H.H., No: 6696., (Bab-ı Ali'nin Çıldır Valisi Said Mehmed Paşa'ya emri) ; BOA, H.H., No: 6690., (Bab-ı Ali'nin Çıldır Valisi Said Mehmed Paşa'ya emri); Giyorgi'nin Osmanlı Devleti'ne meyilli olduğu öteden beri iddia edilmektedir. Ruslar, onun hanlığını kutlamak ve Rusya'ya yaklaştırmak üzere ona hanlık kalpağı, kılıç ve hediyeler göndermiştir. BOA, H.H., No: 7490., (Çıldır Valisi Sait Mehmed Paşa'nın Bab-ı Ali'ye emri)

⁷⁵ BOA, H.H., No: 6693., (Tiflis Hanı II. İrakli'nin Erzurum Valisi Abdullah Paşa eliyle Bab-ı Ali'ye ulaşan mektubu.)

⁷⁶ Aydın (2001), *age.*, s.52.

⁷⁷ BOA, H.H., No: 6721-b., (Feth Ali Han'ın Çıldır Valisi eliyle Bab-ı Ali'ye ulaşan mektubu.)

⁷⁸ BOA, Cevdet Askeriye, No: 3371.

⁷⁹ BOA, Cevdet Askeriye, No: 3981., (Anapa Muhafızlığının Bab-ı Âli'ye ulaşan arızası.)

⁸⁰ BOA, Cevdet Askeriye, No: 4033., (Anapa Bina Emmini Mehmed Ağa'nın Bab-ı Âli'ye ulaşan arızası.)

⁸¹ BOA, Cevdet Hariciye, No: 1342., (Padişahın Erzurum Valisi ve Şark Canibi Seraskeri Abdi Paşa'ya emri.)

⁸² Aydın (2001), *age.*, s. 52.

Rus elçisi Kavolensky'den cesaret alarak teklifi reddetti. Gelişmeleri haber alan Çar Pavel General Knoring'e kuzey Kafkasya'daki kuvvetlerini toplayarak, İran'ın saldırma ihtimali ortaya çıktığında, Gürcülerin tamir edilmesini istediği Daryal Geçidi yolu üzerinden dokuz piyade taburu, on beş süvari bölüğü ve toplarıyla birlikte dağları aşarak Gürcistan'a girmesini emretti. Gürcü kralına, onu koruyacağı mesajını gönderdi.⁸³

İki yüz mil uzunluğundaki bu yolun tamiri tam 36 gün sürdü. Rusların çok acil bir tehlike dışında Gürcülere yaptırmaya çalıştıkları bu yolu yapıp bu dağları aşacaklarını kimse düşünmüyordu. Rus birlikleriyle beraber sivil idareci Kovolenski de Tiflis'e geldi.⁸⁴ 1800 yılının Haziran ayında Kralın kardeşi Çarıçeviç Aleksandır kardeşine karşı çıkarak İranlılara sığındı. Hayatı boyunca Rus düşmanlığı yapan bu prensin ömrü romantik maceralarla geçmiştir. Zaman zaman İran'ı ve İran'a bağlı hanlıkları Gürcistan'a karşı kıskırtırken, bir taraftan da Gürcistan'ı Rusya'ya karşı ayaklanması için teşvik ediyordu. Bu gayretlerinin sonucunda Feth Ali Han Aras nehrini geçerken, Avar Hanı Omar Han da Gürcistan'ı işgal etmek ve Ruslardan temizlemek amacıyla dağlardan inmiştir. İranlılar Ruslardan çekindikleri için fazla ilerlemeden çekildiler. Daha az ihtiyatlı ve daha cesur olan Omar Han, Yara ve Alagan ırmaklarının birleştikleri yere kadar ilerledi. Burada General Lazarof komutasındaki Rus ordusuyla yapılan savaşı (7 Ekim 1800) Ruslar kazandı.⁸⁵

Ruslar Kafkas-ötesi'nde tam olarak yerleşebilmek için doğu Karadeniz'de Rus gemilerinin yaklaşacağı bir limana ihtiyaç duyuyorlardı. Ruslar bu amaçla Tiflis'i harekât merkezi olarak kullanmak suretiyle Anakara ve Kemhal taraflarında istihkâmlar yapmaya başladı. Anakara kalesi Sohüm'a seksen, Faş'a elli mil uzaklıkta ve gemilerin yanaşabilmesi için müsait bir yapıya sahipti. Eğer burasını ele geçirebilirlerse Tiflis üzerinden hem Kafkas-ötesi'ne hem de bu liman vasıtasıyla Anadolu'ya asker sevk edebileceklerdi.⁸⁶ Rusların bu faaliyetlerini haber alan Osmanlı yönetimi, Rus büyükelçisinden bu durumu sormuş, Büyükelçi, bunun istihkâm değil buğday konulacak ambar ve çardaklardan ibaret olduğunu söylemiştir.⁸⁷ Bu sırada İran da boş durmuyor, sefer hazırlıkları yapıyordu. Bu durumda Osmanlı Devleti de sınırlarına tekrar asker yığmak zorunda kaldı. II. İrakli'nin ölümü bölgedeki istikrarı iyice bozmuştur. Rusların kendisine gönderdiği hediyeler onun Rus yanlısı tutumunda önemli bir etken olmuştur.⁸⁸

XII. George, 18 Aralık 1800 tarihinde Çar Pavel'in Gürcistan'ın ilhakını ilan eden manifestosunun yayınlanmasından⁸⁹ biraz önce ülkesini himayesine alması için Hindistan'ı işgal planlarıyla uğraşan Çar Pavel'e bir elçi yollamıştı. Bu dileğin kabul edildiğinin ilanından on gün sonra, 28 Aralık 1800'de XII. George öldü.⁹⁰ 1802 yılında Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakıyla, Rusya'nın sınırları Osmanlı Devleti ve İran'a dayanıyordu.⁹¹ Bu durum bu iki ülke için büyük bir tehlike teşkil ettiği için iki ülkeyi birden karşısına almış oluyordu. Bir taraftan da etraftaki dağlık bölgelerde yaşayan dağlı halk Ruslar için önemli bir tehlike oluşturunuyordu. Çünkü bu sırada Bütün Kafkasya, dağlar ve dağ ardındaki yerler tamamıyla kaos içerisinde bulunmaktaydı.⁹² Bu yüzden bu dağlılara boyun eğdirilmesi Ruslar açısından son derece

⁸³ Baddeley, age., s. 83; Luxembourg, age., s. 41; Yusuf İzzet Paşa, age., s. 63-64.; Küçükdağ-Dedeyev, agm., s. 171.

⁸⁴ Luxembourg, age., s. 41.; Baddeley, age., s. 51.

⁸⁵ Baddeley, age., s. 83.; Berkok, age., s. 400.; Yusuf İzzet Paşa, age., s. 63-64. Luxembourg, bu savaşın tarihi için Kasım 1800'ü vermektedir. Luxembourg, age., s. 41-42.

⁸⁶ BOA, Cevdet Askeriye, No: 45644., (Çıldır Valisi Said Mehmed Paşa'nın Bab'ı Ali'ye ulaşan arzısı.)

⁸⁷ BOA, H.H., No: 14616., (Reisülküttabın Bab-ı Ali'ye arzısı.)

⁸⁸ BOA, H.H., No: 7490., (Çıldır Valisi Said Mehmed Paşa'nın Bab'ı Ali'ye ulaşan arzısı.)

⁸⁹ Rostislav Fadeev, *Kavkazkaya Vayna*, Maskva 2005., s.36.

⁹⁰ Baddeley, age., s. 83-84.; Esadze, age., s. 7-8., Luxembourg, age., s. 26-27.; Saydam, age., s. 41-42.; Berkok, age., s. 401-402.

⁹¹ Bülent Gökyay, "Russia and Chechnia: A Long History of Conflict, Resistance and Oppression", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, (Summer&Fall 2004), Vol. 3, No: 2&3, pp.1-18.

⁹² Fadeev, age., s.41.

önemliydi.⁹³ Bu karmaşa esnasında Gürcü kraliyet ailesi de dramatik bir şekilde iktidardan uzaklaştırıldı.⁹⁴

Kafkas-ötesinde özellikle Gürcistan'dan sorumlu olan Kafkasya Genel Valisi Tsitsiyanof, Gürcü kraliyet ailesinin etkisizleştirilmesiyle iyice rahatlamıştır. Önceki yöneticilerin tersine, o kendine has yöntemleriyle ülkenin bu bölgesini idare etmiştir. Öncelikle yarı bağımsız olan Acem hanlıklarına da artık daha sert davranmıştır. Tsitsiyanof Çar I. Aleksandr'a yazdığı bir mektupta: "Korku ve açgözlülük, burada her şeyin iki ana kaynağıdır. Buradaki insanların tek politikası kuvvettir. Liderlerin başlıca dayanağı da cesaret ve dağlılara ödenen paralardır. Fakat bundan böyle buradaki uygulamaları tamamen değiştirecek ve Dağıstanlıları yatıştırmak için, yardım ve hediye adı altında haraç vereceğime, ben onlardan vergi ödemelerini isteyeceğim" demektedir. Tsitsiyanof, yerli hanlara yazdığı namerlerde de, sert ve emredici bir üslup kullanıyordu; "Bir sineğin bir kartalla görüşmelere girmesi görülmüş şey mi? Sizin bir merminiz benim beş adamımı öldürmeyecek, fakat benim bir top güllem veya şarapnel ateşim, sizin otuzunuzun işini bir anda bitirecektir."⁹⁵ Gürcistan'da Rus hâkimiyetinin kurulması sonucunda bu ülke Rusların Kuzey Kafkasya'ya yapacakları harekâtlar için kuzeydeki ve Karadeniz kıyısındaki hattın benzeri bir görev yapan bir üs olarak kullanılmıştır.

Sonuç itibariyle İran'ın Gürcistan'a yaptığı seferler bir cezalandırma ve yağma seferi olarak nitelendirilebilecek askerî harekâtlar iken Dağıstan'a ve Azerbaycan Hanlıkları üzerine yapılanlar kalıcı olmayı özellikle Derbent'i kontrol altında tutmayı böylece Rusya'nın güneye sarkmasının ve İran'a saldırmasının önüne geçmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti ise kendinde bölgeye düzen vermek için soğrudan bir askeri harekât yapacak gücü bulamadığı için daha çok Azerbaycan, Dağıstan hanlıklarını ve Kafkasyalıları kullanarak Kafkas-ötesinde nüfuz elde etmeye çalıştığını görüyoruz. Halbu ki, Rusya'nın Gürcistan'ı ilhakı, neredeyse bir asırdır o sınırdaki bekleyen Rusya'yı doğal sınırları sayılabilecek Terek ve Kuban nehirlerinin öte tarafına geçirmiştir. Eğer Gürcistan olmasa böyle bir harekâtı yapmasına neden olacak başka ciddi bir gerekçe bulamayabilirdi.⁹⁶ O zaman siyasi manada bütünlük arz eden bir Ermeni siyasi teşekkülü olmadığı için Gürcistan krallığı Rusya'nın önündeki tek seçenektir. Rusların bu bölgeye hâkim olmak ve Kafkas-ötesi ile coğrafi bir bütünlüğü sağlamak istemeleri sıcak denizlere inme politikası açısından da normal görülebilir. Bu bütünlüğün önündeki engel ise Osmanlı Devletini sürekli takviye ve teşvik ettiği Kuzey Kafkasya toplulukları idi. Bu engelin ortadan kaldırılması için Rusya bir asırdır hazırlanıyordu. Zira Kafkasya'yı almadan Orta Asya'yı alması zor görünüyordu. Gürcistan'ın Rusların eline geçmesiyle Ruslara karşı direnişe devam eden Kuzey Kafkasya halklarının durumu iyice zorlaşmıştır. Ruslar bu hamleyle sadece Kafkasya'da değil Orta Asya siyasetinde de önemli bir avantaj kazanmış oluyorlardı. Osmanlı Devleti ise bu durumu istemeyerek de olsa kabullenmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Rusya'nın bir Karadeniz gücü olmasını istemeyen İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ndeki ticarî çıkarları nedeniyle özellikle İngiltere, Hindistan'daki varlığına karşı bir tehdit hissetmesi nedeniyle Rusya'nın Osmanlı Devleti ve İran'ın aleyhine topraklarını genişletmesiyle ilgilenmeye başlamışlardır.

⁹³ Baddeley, *age.*, s.51.

⁹⁴ *age.*, s.86.

⁹⁵ Baddeley, *age.*, s.87.

⁹⁶ Luxembourg, *age.*, s. 42-43.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

BOA, H.H., No:79
BOA, H.H., No:324c
BOA, H.H., No:333a-k
BOA, H.H. No:336c
BOA, H.H., No:552
BOA, H.H., No:811
BOA, H.H., No:879
BOA, H.H., No:893
BOA, H.H., No:1014
BOA, H.H., No:1240
BOA, H.H., No:1308
BOA, H.H., No:1338
BOA, H.H., No:1182
BOA, H.H., No:6688-a
BOA, H.H., No:6690
BOA, H.H., No:6693
BOA, H.H., No:6696
BOA, H.H., No:6699
BOA, H.H., No:6715
BOA, H.H., No:6721-b
BOA, H.H., No:7490
BOA, H.H., No:14616

Cevdet Askeriye

C.A. No:3371
C.A. No:3981
C.A. No:4033
C.A. No: 4812
C.A. No:45644

Cevdet Hariciye

C.H. No: 1342

Diger Eserler

- Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, Haz. Mücteba İlgürel İstanbul, 1994.
- Akmaz, Ahmet, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Kayseri, 1994.
- Aydın, Mustafa, *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfûz Mücâdeleleri (1800-1830)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Baddeley, F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (çev. Murat Özden), İstanbul, 1996.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958.
- Bliev, Mark, *Rossia i Gortsi Balşovo Kavkaza*, Maskva 2004.
- Bronevskiy, C. M., *Noveşşiya İzvestiya a Kavkaze*, Sankt-Peterburg 2004.
- Budak, Mustafa, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: IX, ss.641-679. ss.641-679.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.I, İstanbul, 1296.
- Çirg, A., "Çerkes v Russko-Osmanskikh Atnaşeniyah Vtaroy Palavini XVIII v.", *Rossiya i Çerkesiya (Vtaraya Palavina XVIII-XIX vv.)*, Maykop 1995., ss.45-60.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996.
- Esadze, Semen, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali Kafkas-Rus Savaşlarının Son Donemi. (Hatırat)*, (çev. Murat Papşu) Ankara, 1999.
- Fadeev, Rostislav, *Kavkazkaya Vayna*, Maskva 2005.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979.
- Gökyay, Bülent, "Russia and Chechnia: A Long History of Conflict, Resistance and Oppression". *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, (Summer&Fall 2004), Vol. 3, No:2&3. pp.1-18.
- Henze, Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direniş*. Çev: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1985.
- Kaflı, Kadircan, *Şimali Kafkasya*, İstanbul, 1942.
- Kleist, Eric Edmund, *European or Oriental? British Perceptions of Russia in the Nineteenth Century*, a dissertation, Presented in Partial fulfillment of requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the College of Arts and Sciences Georgia State University 2003.
- Küçükdağ, Yusuf – Dedeyev, Bilal, "Rusya'nın XIX. Yüzyılın Başlarında Kafkasya'ya Yerleşme Siyaseti", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri*, C.I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, (24-26 Ekim 2001- İstanbul), Ankara, 2003.
- Luxembourg, N., *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Çev. Sedat Özen, İstanbul, 1998.
- Met ÇünetikhoYusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, Çev. Fahri Huvaj, Ankara, 2002.
- Meskhidze, Julietta, "İmam Shaykh Mansur: a few stanzas to a familiar Portrait", *Central Asian Survey*, (2002), 21-(3), 301-324.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997.
- Şışov, Aleksey, *Palkovotsi Kavkazkikh Vaynı*, Maskva 2003.
- Tolmachev, E. P., "Russia's Annexation of the Caucasus", *Russian Social Science Review*, Vol. 44, no.2, March-April 2003, pp. 4-8.